

Hikmet Yurdu, Yıl: 3, S.5 (Ocak-Haziran 2010), ss. 393 - 407

Kelam Kitaplarının Asrın İhtiyaçlarına Göre Düzeltilmesi ve Yazımı, Müslümanlar Arasındaki Farklı Mezheplerin Birleştirilmesi, Medreselerdeki Eğitim-Öğretimin Islahı*

Konuşan: Musâ Kâzım*

Yazan: Eşref Edip*

Sadeleştiren: Hulusi Arslan

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

harslan@inonu.edu.tr

- I -

Sırat-ı Müstakim Sayı:52, C:2 İstanbul (17 Şaban 1327 – 20 Ağustos 1325) ss. 403–406

İslam'ın başlangıç döneminde sadece hadislerin zahiri manasıyla yetinilirdi. Bilhassa peygamber zamanında herkes, şüphe ettiği meseleyi bizzat Hz. Peygambere sorar, hallederdi. Kitap yazmaya, okumaya lüzum yoktu. Gerek dine gerekse dünyaya ait şeyler, her ne olursa olsun böyle çözümlenirdi. Kitap telifine lüzum görülmedi.

* Bu yazı, Sırat-ı Müstakim dergisinin 52 (ss. 403-406), 53. (ss.5-6), 54. (.ss.22-23) sayılarında "Kütübü Kelâmiyyenin İhtiyâcât-ı Asra Göre Islah ve Te'lifi, Beyne'l-Müslimîn Mezâhib-i Muhtelifenin Tevhîdi, Medreselerde Tedrîsâtın Islâhı" adıyla Osmanlıca olarak yayınlanmıştır. Musâ Kazım'ın medresede verdiği derslerin Eşref Edip tarafından kaleme alınmış şekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple metin, konuşma dilini yansıtmaktadır. Orijinalliğine zarar gelir endişesiyle üslubuna fazla müdahale edilmemiştir. Yazıda ele alınan meseleler, günümüzün de tartışma konularındandır. Bu açıdan sadeleştirilmesi ve yeniden yayınlanması düşünülmüştür.

* Mûsâ Kazım (1858-1920) son Osmanlı Şeyhülislâmlarındandır. Aslen Erzurum Tortumludur. Tahsiline memleketinde başlayıp Balıkesir ve İstanbul'da devam etmiştir. Müderrislik ve Şeyhülislâmlık görevlerinde bulundu. Birçok eser ve makalesi vardır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, c.I, ss. 117-151.

* Eşref Edip Fergan (1882-1971) Türkistanlı bir ailenin çocuğu olarak Serez (Selanik)de doğdu. Sibyan mektebini ve Rüşdiye'yi burada bitirdi. Bir süre dini ilimleri tahsil etti. Bir süre, mahkemede kâtiplik yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Mekteb-i Hukuk'a devam ederken Atik Ali Camii'nde medrese dersleri aldı. Hayatının büyük bir bölümünü yayın işleriyle geçiren Eşref Edip, *Sırat-ı Müstakim ve Sebülürreşad* ekibinde yer aldı. Bazı risaleleri ve birçok dergide yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Pınar Yay., İstanbul 1994, c. III, ss. 11-99.

Sonra Tabiîn zamanında görüş ayrılığı belirdi. Bunun üzerine İslam birliğini tesis etmek için kitaplar yazılmaya başlandı. Çünkü, eğer görüş ayrılığı ve ihtilaf meydana gelirse, Müslüman topluluklar arasında ayrışma meydana gelecekti. Ayrışma gelince kuvvet zail olur, sonra Allah korusun bütün Müslümanlar yok olur. Onun için ihtilafları kaldırmaya çalışıp hakkı batıldan ayırmaya uğraştılar. İşte o vakit kitapların yazılmasına başlandı.

Ayrışma, bilhassa Kelam ilminde idi. Basiret sahibi kimselerin hakkı kabul etmesi için kitaplar yazıldı; faydası da görüldü.

Fakat bunlarda felsefeden bahis yoktu. Felsefî ilimler henüz İslam'a intikal etmemişti. Her mesele bir ayet ve bir hadisle izah olunurdu. İşte önceki âlimlerin (Mütekaddimîn¹) takip ettiği metot buydu. Çünkü ihtiyaç o kadardı.

Sonra felsefî ilimler, Arapçaya intikal edip tercüme edildi. Bunun üzerine birçok metot ve mezhep daha zuhur etti. Mesela hiç gündeme gelmediği için o zamana kadar Meşşâiyyûn² mezhebini bilmezlerdi. O, meydana çıktı. Sonra Tabiyyûn'un³ ne demek olduğunu kimse bilmiyordu, böyle bir fikir yoktu.

Bu fikirler işte hep o mezheplerin içinde görüldü. Takipçisi olanlar oldu, fakat azdı. Sonra en fazla Meşşâiyyûn mezhebi yayıldı. Takipçileri pek çoğaldı. Onun üzerine onlara karşı savunma geliştirilmesi gerekti.

Böylece gerek İşrâkiyyûn⁴ ve gerekse de Meşşâiyyûn mezheplerine karşı savunma ihtiyacı hissedilince, buna yönelik kitaplar yazılmaya

¹ Gazâlî öncesi kelamcılarını ifade eden bir isimlendirmedir.

² Meşşâilik, İslam dünyasında Aristocu felsefeye verilen isimdir. Meşşâî (yürüyen) ismi, Aristo'nun derslerini yürüyerek vermesine atfen verilmiştir. Meşşâî mektebi Şark İslam dünyasında Kindî, Farabî, İbn Sina gibi filozoflarla, Endülüste ise İbn Bacce ve İbn Rüşd tarafından temsil edilir. Bkz. S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara 1987, s.172.

³ Tabiatçılık, Natüralizm veya Doğacılık olarak adlandırılan bu anlayış, tabiatın baka hiçbir realite ve değer kabul etmeyen, her şeyi doğaya indirgemeye çalışan dünya görüşü. Bkz. Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, s.161. Ayrıca Bkz. Bedia Akarsu, *Fesle Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ts., s.57

⁴ Nurlar Felsefesi anlamına gelen İşrakiye, XII. Asırda yaşamış ve genç yaşta öldürülmüş olan Şehâbeddîn Sühreverdî'nin eklektik felsefesine verilen isimdir. Bu felsefede işrak, hem keşfi hem de zuhuru ifade eder. Bu felsefede Güneşin işrakı (doğması) nasıl ki, eşyanın görünmesine imkân

başlandı ki, işte sonraki âlimlerin (Müteahhirîn⁵) Kalam ilmi odur. Başka bir anlatımla Kalam ilmine Felsefe karıştırıldı; çünkü öyle olması gerekti.

Fakat bu nasıl oldu? İlim adamları önce onları tahsil ettiler; sonra müdafaa yaptılar; savunma için kitaplar yazdılar.

Bir hayli zaman böyle devam etti. Sonraları İshrâkiyyûn mezhebi pek yaygınlaşamadı. Bu yüzden en fazla savunma Meşşâiyyûn'a karşı yapıldı. Kitaplar gösteriyor ki, savunma için bunlara karşı çok kitaplar yazıldı.

Nihayet Meşşâiyyun mezhebi de sona erdi. Yani ilimler değişti, ilimler değiştikçe de Meşşâiyyun'un dayanağı olan sebepler de ortadan kalktı. Bundan dolayı da onlara karşı savunma yapmanın bir manası kalmadı. Çünkü o ilimleri öğrenen yoktu. O mezhebe tabi olup kıymet veren kimse bulunmuyor ki, onlara karşı müdafaalar meydana koyalım da, o suretle dini hükümleri koruma altına alalım.

Bunlar ortadan kalkınca, yerlerine Maddiyyun⁶ mezhebi geçti. Bu sefer bunlara karşı da savunma geliştirmek gerekti.

Nasıl ki, Kalam âlimleri ve bilhassa son dönem kalamcıları (müteahhirin) hem Tabîyyûn, hem Meşşâiyyûn, hem de İshrâkiyyûn'a karşı savunma yaptılar; başarılı da oldular. Şimdi bizim de zamanımızdaki muarızlara karşı savunma geliştirmemiz gerekmektedir.

“Biz, kendimizden bir şey katarsak nasıl olur? Biz, onların savunmalarını takip edelim gidelim...” denirse; onlara deriz ki: “Peki ama kime karşı? Şimdi bu yolda ilim sahibi kimselerden, başka bir tabirle felsefeden, kendilerine karşı savunma yapabileceğimiz hiçbir fırka yoktur”.

“Bu âlem on üç küreden ibarettir. İşte, birincisi toprak, ikincisi su, üçüncüsü hava, dördüncüsü ateştir; dokuz tane de küresi vardır. Bun-

verirse; manevi işrak yahut sezgi de insana birçok bilgiyi (marifeti) ilham yoluyla verir. Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, s. 121.

⁵ Gazalî sonrası kalamcılara verilen isimdir.

⁶ Materyalizm, Özdekçilik veya Maddecilik olarak da ifade edilen bu felsefi anlayış, ontolojide maddenin değişmez, aktif ve dinamik bir prensip ve cevher olarak kabul eden ve ruh ve fikir gibi manevi cevherlerin bu maddenin bir tezahürü olduğunu ileri süren yahut bunları inkar eden görüşlerdir. Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, s.161. Ayrıca Bkz. Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s.144

lar birbirinin içindedir. Ve bu gök küreleri ezeli ve ebedidir, bu suretle âlem kadimdir”Şimdi böyle diyen bir insan yoktur. O halde, müdafaa edeceğimiz diye: “Hayır sizin ezeli dediğiniz doğru değildir; belki sonradan olmadır (hâdis)” diyerek böyle kendi kendimize bağıralım; ne çıkar? Bugünkü filozoflar bizim dediğimiz gibi diyor: “Evet, Yeryüzü küresi yaratılmıştır. Ve üzerindeki mahlûkat da sonradan yaratılmış varlıklardır”.

Sonra: “Eflak dediğimiz şey öyle Batlamyus’un⁷ dediği gibi dokuzu birbirinin içine girmiş değildir. Böyle gök küreleri de yoktur” diyelim; kim dinler? Bir kere onlar, gök kürelerinin varlığını kabul etmiyor ki, “yaratılmıştır” diye ilzam edelim. Şimdiki felsefenin itikadı:

“Şu gökyüzü, sonsuzdur; içinde bulunan yıldızlar da aynı şekilde sonsuzdur. Bu yıldızlar, suret bakımından sonradan yaratılmıştır. Ancak ezeli olan, temel teşkil eden parçası, tektir. Bu âlemde hiçbir suret / şekil yoktur ki, sonradan yaratılmasın. Hepsi sonradan yaratılmıştır, Fakat tek olan temel parçası ebedidir.”

İşte bugünkü filozofların fikri budur. Şimdi kalkıp da bunlara karşı: “gök cisimleri ezeli değildir; sonradan yaratılmıştır” dersek bize gülerler. “Sen ne söylersin?” derler. “Sonra insan ezeli değil, hâdistir, yani sonradan meydana gelmiştir”. “Elbet hâdistir. Yeryüzü birçok tabakaya ayrılmıştır. En üst tabakada insan hadis olmuş yani yaratılmıştır. Demek ki senin yeryüzünü de bildiğin yok. Bu apaçık bir şeydir. Kim demiş insan ezeldir?”. Bilmem işte vaktiyle demişler. Ona karşı söylerim. Onları bul da, onlara karşı söyle!” derler insana.

Şu halde görülüyor ki, zamanımızda dersleri buna göre düzenlemek gerekmektedir. Zamanımızdaki filozofların görüşlerini çürütecek kitapların yazılmasına şiddetle ihtiyaç vardır.

⁷ Batlamyus, geç İskenderiye Dönemi'nde yaşamış (M.S. ikinci yüzyılın birinci yarısı) ünlü bilim adamlarından biridir. Hayatı hakkında hemen hemen hiç bir bilgiye sahip değiliz. Müslüman astronomlar 78 yaşına kadar yaşadığını söylerler. Belki Yunan asıllı bir Mısırlı, belki de Mısır asıllı bir Yunanlıdır. Yunanca adı Ptolemaios'tur, ama harf uyuşmazlığı nedeniyle Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Batlamyus diye tanınmıştır. Batlamyus astronomi, matematik, coğrafya ve optik alanlarına katkılar yapmıştır; ancak en çok astronomideki çalışmalarıyla tanınır. <http://www.gelisenbeyin.net/batlamyus.html>

Fakat: “Biz evvelce söylenen sözleri tekrar edeceğiz” denirse, o başka. Onunla din savunulmuş olmaz.

Sonra Meşşâiyyun, Allah’ın varlığını tasdik etmekteydi: Şöyle derlerdi: “Allah vardır; elbet bu kâinatın ilk illeti vardır. Onun varlığı zorunludur. Fakat o zorunlu varlık, fiillerini zorunlu olarak gerektiren bir faildir (fail-i mûcib); özgür bir fail (fail-i muhtar) değildir. Bunun için âlem başlangıçsızdır. Çünkü fiillerini zorunlu olarak gerektiren bir failden sudur eden şey, ezeli olur. Binaenaleyh Allah zorunludur, evren ezelidir. Çünkü evren ondan zorunlu olarak sudur etmiştir.”

Böyle diyorlardı. Biz buna karşı o zamanlar demiştik ki : “Hayır Allah, fiillerini zorunlu olarak gerektiren değil; onları seçerek yapandır.”

Şimdi, günümüz filozoflarına karşı bunu söylersek bize gülerler: “Sen ne söylüyorsun?” derler.

Onun görüşüne göre, Allah yoktur. Nerde kaldı ki zorunlu yahut serbest olsun. Şu halde bunlara karşı **fail-i mûcib**, **fail-i muhtar** meselelerini gündeme getirmenin bir faydası yoktur.

Eski filozoflar demişler ki: “Cenab-ı hakkın sıfatı yoktur. Kendisi gerçek birdir. Bundan dolayı onda birtakım sıfatlar düşünmek yanlıştır. O, mademki varlığı zorunlu (vacibu’l-vücut) bir varlıktır; o halde ihtiyaktan uzaktır. Eğer sıfat olursa, nasıl gerçek bir (vahid-i hakiki) olur? Sonra sıfata da ihtiyacı lazım gelir. Hâlbuki ihtiyaç **Vacibu’l-Vücut**’a aykırıdır. O, zatıyla var olandır (kaim), zatıyla bilendir (âlim), zatıyla güç sahibidir (kadir), zatıyla irade sahibidir (mürid)... vd. İlim zatının aynı, kudret zatının aynı, bütün o sıfat dediğimiz şeyler, zatının aynıdır.”

Mutezile de bu yolu takip edip kabul ettiler. Şimdi bu şekilde savunmada bulunsak: “Hayır, onun sıfatları vardır. O, ilmiyle âlim, kudretiyle kadir, hayatıyla diridir (hayy)... Mesela o, iradesiyle dileyen, kelamıyla konuşandır.” diye karşıt görüştekilere söz söyleyecek olursak bize gülerler; derler ki: “Biz esası kabul etmiyoruz. Nerde kadı zatı, sıfatı, meselesi!”

Hülâsa bugün bizim görüşümüze karşıt görüş sahipleri, yani filozoflar, **ulûhiyet** fikrini ve **nübüvveti** kabul etmiyorlar. Aslında, tabiatçılardan bazıları ulûhiyeti kabul etmişler. Fakat onu da daha derinden inceleysek, onların Allah dediği şey, yine tabiat olmaktadır.

Şu halde, bizim en çok ihtiyaç duyduğumuz şey, Kelam ilmidir. Yani Kelam ilmine ait kitapları günün ihtiyaçlarına göre yeniden yazmaktır. Bu da ne ile olur? Bir kere karşıt görüştekilerin sahip oldukları bilgilere vakıf olmakla olur. Bilinmezse, onlara karşı söz söylenemez. Nitekim geçmiş ilim adamları öyle yapmışlardı. Zamanlarındaki felsefecilerin ilimlerini elde ettiler; sonra da onların sözleriyle onları susturdular.

Şimdi biz, kalkar da mevcut bilgilerimizle savunmaya yeltenirsek gülünç duruma düşeriz. Çünkü bilmiyoruz. Önce o ilimleri öğrenelim, sonra savnma yapalım.

*-Artık bu ihtiyacı hissetmeliyiz. Bu hususta taassup göstermenin faydası yok, bilakis zararı vardır. Burada taassup olmaz. İşte eserler gösteriyor ki, bütün asırlarda da öyle yaptılar. Bütün ulema, her asrın ihtiyacına göre kitap yazmışlardır.

Şu halde görülüyor ki, Kelam ilmini ıslah etmek gerekir. Sonraki kelimcılar nasıl ki, felsefenin Arapça'ya intikaliyle birlikte bu ıslaha lüzum gördüler; doğa bilimleri ve ilahiyattan birçok şeyler ilave ettiler; bizim de aynı şeylere ihtiyacımız vardır. Bizim de zamanımızın ihtiyacına göre Kelam kitaplarını ıslah etmemiz lazımdır.

Ondan başka İslam fırkaları arasında birçok çekişmeler yaşanmıştır. İslam tefrikaya düşmüş, birçok mezhep ortaya çıkmıştır. O mezheplerden bir kısmı, şu anda da varlığını sürdürmektedir. Mesela Şafilik, Hanbelîlik ve Malikilik vardır. Bunlar ehlisünnet olmakla birlikte ayrıntı olan hükümlerde bize muhaliftir. Hepsinde değilse de birçoğunda muhaliftir. Şüphesiz esasta ihtilaf yoktur, fakat bazı ferî meselelerde vardır.

Bu ihtilafı birbirimize karşı husumet şeklinde göstermemeliyiz. Mesela Şafi'yi kendimize karşı bir hasım saymamalıyız. Onlar öyle yapar, biz de öyle yaparız. İhtimal ki bizim, ihtimal ki onların yaptığı gerçeğe

uygundur. Bunlar içtihadî meselelerdir. Hâlbuki içtihadî meseleler, zanni delillere dayanır. Her iki tarafın da delilleri zannidir; katî değildir.

Şu halde içtihatlar arasında bir fark olamaz. Onun için derler ki: İctihat, içtihat ile bozulamaz.

Mesela Hanefi mezhebinde bulunan bir fakih, içtihatla bir mesele hakkında bir hüküm verse, sonra diğerinin onu bozmağa hakkı yoktur. Hatta bir Şafi'ye gösterilse, o da bozamaz; imzaya mecbur olur; neden? Çünkü kendi içtihadı ötekini içtihadından üstün değildir. O da zannî, o da zannîdir. Şu halde "biz o mesele hakkında böyle içtihat etmişiz; filan da şöyle içtihat etmiş, amma halt etmiş, o kadar ileri gitmemeli" demek, hamakat olur.

İşte bu hal tefrikaya sebep olmuştur. Kuvvet, yani İslam'ın kuvveti dağılmıştır. Esef edilecek bir husustur. İyi bir şey değildir. Allah bize birliği emrettiği halde kendi kendimize ihtilaflar çıkarmışız, kendi kendimizi dağıtmışız. Birbirimizi hasım görmemeliyiz.

Bir mezhep, diğer mezhep sahibini kesinlikle düşman saymamalıdır. Sayarsak işte ne hale geldik!

Bu ihtiyacı anlamalıyız, yani bu ihtiyacı bilmeliyiz ki aramızdaki bu ihtilafları gidermeye çalışalım. Mesela besmele hakkında Hanefi, Şafi'yi küfre nispet etmez. Çünkü ikisinin de delilleri kuvvetlidir. Her iki taife, diğerini mazur görür.

Sonra bir Şii mezhebi var. Şii'lerle Sünniler arasındaki husumet, adeta düşmanlık derecesine varmıştır. Belki daha da şiddetlidir. Bu, iyi bir şey değildir. Hele bugün, bu husumeti kaldırmalı. Bugün bütün İslamların birleşmesi lazım gelir. Katiyen ve tamamıyla böyledir. Çünkü bu birliği oluşturamazsak kesinlikle bilmeliyiz ki, daha bir asır geçmeden Avrupalılar bizi yok edecek, bütün Müslümanlar mahvolacaktır.

Bizim devamlılığımızı sürdürmemiz için birleşmekten başka çare yoktur.

Şîî olsun, Sünni olsun, kim “Lâ ilâhe illallâh Muhammedün rasulullah”⁸ diyor ve kendini Müslüman olarak görüyorsa, onu tevhit dairesine almak lazımdır.

Evet, hataları vardır, yok değildir. Fakat hatalarını ıslah edelim, birbirimize karşı düşmanlık ilan etmeyelim. Hataları varsa uyaralım, insaf dairesine davet edelim. Amma düşmanca değil, iyi niyetle. Herkisin akli fikri var. Elbet düşüncelerini devreye koyar. Arkadan arkaya biz onları düzeltelim, onlar bizi düzeltsin... Bunlar çocuk işleri, böyle şanlı bir topluma yakışmaz.

Onları davet edelim, karşı karşıya gelelim, âlimleriyle görüşelim, insancasına konuşalım, anlaşalım:

— Yahu! Hepimiz Müslümansız, nedir aramızdaki bu mücadele, bu kavga? Bir münazara meclisi oluşturalım, aramızdaki ihtilafli meseleler ne ise, çözüme kavuşturalım.

Şîî ulemasını davet etmeliyiz. Bir meclis teşkil ederek ihtilafı halletmeliyiz. Bu ayrılık durumuna son vermeliyiz. Nedir bu hal? İkimiz de Kurân okuruz. İkimiz de Allah’ın bir, peygamberin hak olduğuna inanıyoruz. Sonra onlara göre biz batıl, bize göre onlar batıl; ne hayattır, ne tefrikadır bu? Kuvvetin dağılması ve Müslümanların gerilemesi bundan dolayı oldu. Bu böyledir. Bu fikirler, bugünkü ihtiyaçla uyumlu değildir. Uygun bir şekilde münazara etmek gerekir. Doğrusu budur. Karşılıklı konuşursak, ben eminim ki onlar insaf dairesine gelecektir.

- II -

Sırat-ı Müstakim Sayı:53, C:3, İstanbul (24 Şaban 1327 - 20 Ağustos 1325) ss-5-6

Ben size Şîî ulemasından biriyle yaptığımız konuşmayı anlatacım da ize de bir güven gelsin. Gayet mutaassıp bir Şîî olmakla birlikte âlim ve ciddi bir kişiydi. Dedim ki:

⁸ Kelime-i şahâdet olarak bilinen bu Arapça ifade: “Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun kulu ve elçisidir” anlamındadır.

- Tartıştığımız ve ihtilafa düştüğümüz asıl mesele nedir?
- Asıl hilafet meselesindedir, dedi.
- Onda niza edecek bir şey yok; bana kalırsa buna niza denmez.
- Yok, dedi, bu gayet mühimdir; İslam'ı bitirmiş, mahvetmiştir; dini alt üst etmiştir. Peygamberden sonra halife Ali olmalıydı.

Dedim ki:

- Hilafet peygamberden sonra Ali'ye aittir, sözü, bir iddiadır; delil ister. Buna deliliniz nedir?

O birçok şeyler söyledi, fakat hepsi manasız! Dinledim, dinledim, nihayetinde dedim ki:

- Bu sözlerin hiçbirisi delil değil. Bunlar hep zan ifade eder. Sen ortaya kesin delil gerektiren mevzulara ait bir iddia koydun. İtikadi meselelere ait bir şey, zannî şeylerle ispat olunamaz. Zannî delillerle ispat olunabilecek ferî bir mesele olsa hadi neyse. Buna da uymuyor.

Sonra başka sözler saydı, söyledi. Fakat hepsi boş şeyler.

Nihayet dedim ki:

- Hz. Peygamberden hilafete dair, yani kendisinden sonra kimin halife olacağına dair sözlü olarak hiçbir şey sudur etmemiştir. Bu, kesindir. Delilim şudur: Eğer, Hz. Peygamberin kendisinden sonra hilafet makamına kimin geleceğine dair kendisinden açık bir söz sudur etseydi, bu meselede ashabi-kiram⁹ ihtilaf etmezlerdi. Çünkü ashab-ı kiramın Hz. Peygambere itaat etme derecesi herkesçe malumdur. Hatta Hz. Peygamberin ebedi dünyaya göçtüğü gün, Ensâr ve Muhacir¹⁰ hilafet meselesini müzakere ettikleri bir sırada aralarında ihtilaf zuhur etti. Nihayet bunun üzerine Ensâr: Bir yönetici bizden, bir yönetici sizden olsun, dediler. Ebû Bekir Sıddîk çıkıp da "İmamlar Kureyştendir"¹¹ hadisini okuyunca, Ensâr

⁹ Hz. Muhammed'in değerli arkadaşları, demektir.

¹⁰ Muhacir, Mekke şehrinden Medine şehrine hicret eden Müslümanlara; Ensâr ise onlara yardım eden Medineli Müslümanlara verilen isimdir.

¹¹

durdu ve: Mademki peygamber böyle buyurmuş; bizim bundan sonra bir kavgamız yoktur; kendiniz seçiniz, dediler.

— Görülüyor ki, kendisinden sonra kimin halife olacağına dair açık bir söz şöyle dursun, ima edecek bir söz bile yoktu. Demek ki Hz. Peygamber, bu meseleye dair hiçbir şey söylemedi. Hasta olunca Ebu Bekir Sıddîk'ı namaz imamlığına geçirmişti. Buradan hareketle akıl yürüterek: İmamete bunu layık gördü ki bunu geçirdi, dediler. Fakat Hz. Ali hakkında böyle bir şey de olmadı.

Özetle bu mesele hakkında, Hz. Peygamberin kendisinden hiçbir hadis-i şerif çıkmadığı için ilkönce sahabe-i kiram hilafet makamına kimin tayin olunacağı hakkında ihtilafa düştüler. Nihayet içtihat ederek Hz. Ebû Bekir'e karar verdiler. Sonra Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'i, kendisinden sonraki halife olarak tayin etti. Hz. Ömer'in vefatından sonra bir şura yapıldı. Şura da Hz. Osman'ı seçti. Sonra Hz. Ali hilafet makamına geldi. Şimdi bunun dinin esaslarıyla ilgisi ne? "Din mahvolmuştur..." bu nasıl anlamsız bir söz?

Sonra Hz. Ebû Bekir hilafete gelmiş ne yapmış? Peygamberin gittiği yolu değiştirmiş mi? Siz de bilirsiniz ki Peygamberin gittiği yolunu harfiyen uygulamış ve muhafaza etmiştir. Sonra Ömer de öyle yapmış. Bütün İslami fetihleri yapan Hz. Ömer idi. Hatta sizi İslam eden o idi. Bu kadar fetihler olmuş, Hz. Ömer zamanında nice memleketler fethedilmiş ve yüz milyona yakın nüfus, İslam dairesine girmiştir. Bununla beraber, başlangıç döneminde durum ne ise sonunda da o idi. Çoğunlukla yalın ayak gezerdi ki, ayakkabıları eskimesin de devlet hazinesi zarar görmesin. Şu halde, din mahvoldu demenin ne anlamı var?

Böyle söyleyince münazaramız durdu. Bir şey demedi. Sonra ilave ettim

— İşte bu değerli kimseler Peygamberin gittiği yolu tatbik ettikleri için biz onları yüceltiriz. Zerre kadar insafı olan bir Müslüman'a da öyle yapmak lazım gelir. Salim akıl sahibi kimseler, bunun dışındaki şeyleri reddeder.

—Hz. Ali çok âlimdi, üstündü ve Kurân'ın sırlarına vakıftı.

—Doğru, ona şüphe yok.

—Öyle ise niçin halife o olmamış?

—Sen meseleyi değiştiriyorsun: Ali daha üstün, daha âlim olduğu için layık olan o olmalıydı, demek istiyorsunuz. O halde size göre din, esastan bozulmuş değil; sadece daha iyi olanı terk edilmiş, demektir. Bu, dinin esastan sarsıldığı manasına gelir mi?

Bunu söyleyince:

—Birader! Sen laf söyletmiyorsun ki, dedi. Hz. Ali Kur'an'ın sırlarına daha fazla vakıf olduğu için, ilk halife o olsaydı, nice hizmetler yapacaktı. Yani İslam pek çok ilerleyecekti. Maksudım budur, dedi.

Bunun üzerine ona şöyle dedim:

— Sen iddianı değiştirdin. Bir kere bu olmadı. Ayrıca Hz. Ali'nin kendisi de halife oldu. Onların bilmediği bir şey varsa niye meydana çıkarmadı? Bakılırsa, sizin davanıza göre, Hz. Ali halife olunca, dünya bütünüyle değişmeliydi.

İşte bu yolda daha birçok şeyler söyledik. Onun üzerine bu zat insaf dairesine gelerek:

—Doğrusu bu siyasi bir meseledir. Aramıza tefrika koymak için vaktiyle kurulmuş bir plandır, dedi.

İşte görülüyor ki onlar insaf sahibi adamlardır; görüşürsek, fikir alışverişinde bulunursak, tabii birleşeceğiz. Müslüman olmayan milletlere karşı bile düşmanlık göstermek caiz değildir. Nerde kaldı kendi din kardeşimize karşı caiz olsun. Bu durum çok zararlıdır. Buna artık son verilmelidir. Zararlı fikirleri kaldırmalı, birleştirici olmaya çalışılmalıdır. Biz bugün Hıristiyanlarla bile birleşmeye, ittihadı mecburuz. İttihat! İttihat! Daima ittihat! Bizim için bugün başka çare yok. Herkesle ittihat. Zamanın ihtiyaçlarını takdir etmeli, anlamalı ve ona göre herkes kendi vazifesiyle meşgul olmalıdır.

Netice olarak, birçok açıdan Kelam İlmine ait kitaplarımızı yenileyerek düzeltmeliyiz ve eksiklerini gidermeliyiz. Bilhassa bu asırdaki felsefî görüşleri okumak, okutmak ve müdafaa etmek gerekir. Fakat her türlü müdafaamızı, “Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et”¹² yüce hükmüne uygun yapmalıyız. Yani edep dairesinde konuşmalı, münazara etmeliyiz. İhtilafları kaldırmalıyız. Çünkü Hz. Peygamber de böyle yapardı.

- III -

Sırat-ı Müstakim Sayı:54, C:3 İstanbul (1 Ramazan 1327 - 3 Eylül 1325) ss.22-23

Şimdi, medreselerimizin ıslahı cihetine gelince, o düşünülmektedir. İslahın gerekliliğini takdir etmeniz umulur. [Talebe: —Bu açık bir hakikat. İslahına gayret edilmesini rica ederiz.] Siz muhalefette bulunursanız, biz bir şey yapmayacağız. Siz bunu takdir idin, biz bu ıslahatı yapacağız. Her şeyden evvel bu ıslahatı yapmağa mecburuz.

Bugün zannedirim ki, yeni ilimlerden medreselere hiç olmazsa beş altı dersin konması ve şimdiye kadar takip ettiğimiz usulden birçoklarının değiştirilmesi gerekir. Mesela: Bir kere haşiye ve haşiye üzerine yapılan ta’likatları¹³ kaldırmak lazımdır. Metinleri güzel bir şekilde, fakat lügat ve edebiyatla birlikte okumak gerekir.

O haşiyeler, ta’likatlar nedir? Bunlar, bilmediğimiz bir lisanın kavaidi hakkında yazılmış tenkitlerdir. Evvela bir kere lisanı bilmek lazımdır.

— İyi ama biz Arapça okumuyoruz, belki Arabî lisan üzere yazılmış birtakım ilimler okuyoruz, deniyor; bu ne demek? Biz kitabımızı, Allah’ın kitabını bilmeyeceğiz mi? Dünyada hiçbir kavim yoktur ki kitabını bilmesin. Tevrat’ı Yahudiler bilir, çünkü kendi lisanlarıyla yazılmıştır. Kurân-ı Kerim bizim lisanımız üzere nazil olmamıştır. O halde tercü-

¹² 16.Nahl, 125

¹³ Talikât, bir eserin kapalı yerlerini izah etmek üzere hazırlanan ilave notlar veya kitaplardır.

me edelim. Bildiğimiz bir lisan varsa, o lisana tercüme edelim. Tercüme için ne lazım? Arapçayı iyi bilmek, eğer Arapça bilinmezse iyi tercüme de olmaz. Binaenaleyh ulemanın Arapça bilmesi zaruridir.

Şu halde “biz Arapça okumuyoruz, Arapça yazılmış ilimleri okuyoruz” sözü söz müdür? Edebiyatını okuyacağız, gramer kurallarını metinden belleyeceğiz. İcap ederse bazı şerhler okuruz. Hatta bana kalırsa talebe kendi kendine şerhleri mütalaa etmeli. Zaten eskiden öyle idi. Bilmem nasıl olmuş da metin bırakılmış şerh okunmağa başlanmış.

Ne tuhaf hale gelmiş: Önce bir şerh, sonra bir haşiye, bir haşiye daha; bir talikât, bir talikât daha... Böyle bir kitabı ancak beş altı senede okuyabiliriz. Sonra: Bu kitaptan ne anladık, ne gibi konular öğrendik, diye sorsak, hiçbir şey yok. Bundan başka Arapça bir metnin bir mısraını anlamak şanından değil. Çünkü bütün zaman tartışmalarla geçti. Asam şöyle dedi, Abdulğafur böyle dedi, yok bilmem kim burada “feefhemü”¹⁴ demiş, Anlaşılma yönü ne imiş? Hep demiş, demiş... Hep dedi, denildi... Pekala, fakat biz ne okuyacağız? Arapça tenkitleri mi? Evvela edebiyatını bilmeyiz. Henüz gramer kurallarını öğrenmeye çalışıyoruz. Şimdi Abdulğafûr’un, Asam’ın sırası mı?

Yahu! Bunlar nedir? İnsanın düşünmesi gerekmez mi? Biri bir metin yazmış. Sonra biri çıkmış o metni tenkit etmiş. Edebilir. Sonra biri daha çıkmış o tenkidi tenkit etmiş. Pekâlâ, bu da bir araştırmadır. Varsınlar gramer uzmanları uğraşsınlar. Tabii bu tenkitler, o kuralların felsefesi demektir. Bunlarla iştigal edecek imamlar da bulunabilir. Fakat henüz lisan öğrenmeğe başlayan bir kişinin kavaid felsefesiyle, Asam-Abdulğafur kavgasıyla vakit geçirmesi, doğrusu hiç akla sığmaz, çok garip bir şeydir.

Yok, itirazınız varsa söyleyin. Biz metin okuyacaktık. Ne belleyecektik? Kavaid. Neye ait? Arapça’ya. Peki okuyalım. Bu lazım. Fakat o kavaid üzerine bir kitap yazılmış. Vakıa bir şerh, amma o da tenkitlerden ibaret. Çünkü itirazlar, cevaplar, dediler ile dolu. Sonra onun üzerine ha-

¹⁴ Ben şöyle anlıyorum, demektir.

şiyeler var. Bunlarda falan şöyle dedi, fakat ben haklıyım, o değil; o anlamamış, doğrusu benim dediğimdir... Tenkitin tenkidi, tenkitin tenkidinin tenkidi... Felsefenin felsefesi, felsefenin felsefesinin felsefesi...

Vakıa, bu, pek boş değil. Fakat bu ne vakit olur? Bir kere, lisan bilinmeli. Sonra bunlar mütalaa kitabı olmalıdır. Usul tenkidi, daha doğusu usul değerlendirmesi öğrenmek için bir takım felsefe düşünmüşler; bunları tertip etmişler. Maksudı bilmeli de ona göre tahsilde bulunmalı. Her şeyin sırası var, zamanı var, fakat ne yazık ki biz bu sırayı, bu zamanı bilemiyoruz.

İşte onun için Arapça bilmiyoruz. Bir beyit gelir, şaşır kalırız. Ne Abdulğafur'dan yardım var ne Asam'dan. Haydi Kamusa müracaat. Lügatleri halledelim. Onun da aranması için birçok zaman kaybediyoruz. Neyse bulduk, fakat uymuyor, tuhaf şey. Çünkü o lügati layıkıyla anlamak için edebiyat lazım.

Hülasa bu dersleri ıslah itmek ve metinlerle birebir lügat ve edebiyat okumak gerekir. Sonra layıkıyla fıkıh okumuyoruz. Zira vakit bulamıyoruz. Tefsir hadis vs. onlara hiç ehemmiyet bile vermiyoruz. Bu nasıl tahsil? Böyle şey olmaz.

Bütün talebe bir yere gelmeli ve bütün bunları düşünmelisiniz. İşte bu ihtiyacı size söylüyorum Siz de düşünmeli bu hale son vermeli, çareler aramalısınız. Mesela Mısır'da güzel program yapmışlar, onu getirmeli, nasıl yapmışlar o programı görmeli, düşünmeli, şu anki ihtiyaçlara göre bir program düzenlemelidir. Bir kere önce bu Arapça yönünü güvence altına almak, sonra da ilimleri elde etme yönünü dikkate almak lazımdır.

—İyi ama biz nasıl geçineceğiz?

O yönü biz düşüneceğiz. Orası size ait değil. Emin olunuz, sizin geliriniz pek çoktur. Fakat ötekinin berikinin elinde kalmış. Talebeye tahsis edilmiş vakıflar, tamamıyla kendilerine bırakılsa, beş bin talebe varsa, zannederim üçer lira düşer. Bundan başka milletin de size karşı fedakârlık göstereceği muhakkaktır. Umulur ki, siz bir mevcudiyet gösterirsiniz.

Yoksa geleceğin ne olacağı kesindir. Ancak size düşen, bu ihtiyacı bilerek bunu gidermeye çalışmaktır.

Sonra bir yabancı dil bilmek gerekir. Bu hususta taassup göstermemek lazımdır. Başka çare yoktur. Hem bunda bir sakınca da yoktur. Çünkü malum ya, aklımız var düşünürüz, diyanete ait ve ona özel bir lisan olmaz.

Mesela Arapça altı bin senelik bir lisandır. İslam dini ise, bin küsur senelik bir dindir. Aslında öyle değil ya neyse. Bir de ezcümle geride de Müslümanlar var. Hiç Türkçe bilmez, Arapça da bilmezler. Bunların lisanı Rumca'dır. Şimdi bunlar Müslüman değil mi? Bunlara Müslüman demeyecek miyiz? Sonra biz, Türkçe konuşuruz. Bu, Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu bir lisan değil. O zaman konuşmayalım mı? Sonra Arap Yahudileri Arapça konuşuyorlar, fakat dinleri İslam mı? Hayır.

Şu halde farz edelim, bizim dinimize mahsus lisan Arapça'dır. Peki, ne demek isteniyor? Madem İslam diyanetine mahsus lisan Arapça'dır; bu diyanetten dolayı başka lisan konuşmayacağız mı? Konuşmayacağız, deniyorsa, o zaman biz günahkâr olduk. Bunu hangi akıl, hangi mantık kabul eder? Hangi ayet, hangi hadis bunu söyler?

İşte Türkçe ne ise, Fransızca ve İngilizce de odur. O da Arapça'nın dışındaki bir lisandır. Türkçe caiz oluyor da, İngilizce neden caiz olmasın? Aynı şekilde camide Türkçe lisanla ders okunuyor; günah oluyor mu? Hayır. Peki, Fransızca söylesek ne olur? Arapça'ya nispetle Türkçe ne ise, Fransızca da odur. Fransızca başka bir şey mi?

Şu halde neden medresede yabancı bir dil öğrenilmesin? Türkler Müslüman olmuşlar, Türkçe iyi olmuş, denirse, içinde Müslüman olmayan da çok. İşte Çin, tamamı Türk'tür. Hâlbuki çoğunluğu müşriktir.

Demek ki lisan meselesini dine karıştırmamak lazımdır. Din başka, lisan başkadır. Bunları birbirinden ayırt etmek gerekir. Çünkü hem ayıptır, hem de gülünç oluruz. Burada taassup göstermek, cehaleti açığa çıkarmaktan başka bir şey değildir. -Son-